

צניעות ובושה

הרב שג"ר

תוכן

- א. בושה כהסוואה
ב. ניכור שמקורו בתלות
ג. "ואת צנועים חכמה"
ד. סוד ההתגלות – ההסתרה
- ה. בושה וצניעות
ו. תפסת? – איכדת!
ז. ההלכה – איזון הפרדוקס
ח. 'נשיות' וצניעות

א. בושה כהסוואה

במחוזותינו לא שכיח לדבר על צניעות ובושה, שמתכיישים לדבר על כך. מדוע?
לא פעם מועדת הצניעות להפוך למסווה ולניכור, למסכה אטומה ונוקשה היוצרת
חיץ בינינו לבין הזולת, ואפילו לחוסר יכולת של האדם להגיע לכלל אינטימיות עם
גופו. הבושה מצדה, עלולה להידרדר ולהפוך לתודעה ילדותית, לא בוגרת
ואינפנטילית שאיננה מסוגלת לקבל את עצמה מתוך הרחבה, וכשהיא נתקלת
בעצמה היא מסתבכת וחפצה להתנדף ולהפוך ל"אין".

נהוג לדבר על ההבדל שבין התורה לבין תרבות יוון בהקשר הזה של היחס לגוף.
התורה מטיפה לצניעות והפנמה של הגוף, לא כן היווני המקבל את גופו ללא רתיעה
ובלי צורך להסתוות, אם זה באמנות, בספורט, או בתחומים אחרים. האמנם בורח
היהודי מגופו?

יש אף לעשות הבחנה בין תודעת הגוף היוונית לזו המודרנית. בעולם המודרני,
הגוף איננו אלא "מכונת גירוי", ואינסטרומנט להפקת הנאה.

ואמנם, כבר בפרשת בראשית למדים אנו שהבושה, מקורה בחטא. העדר תום
הלב, גורם לכך שלא אוכל להביט בעיני הזולת. ואין מדובר רק כלפי מי שחטאתי לו
או שיש לי כוונות רעות כלפיו, ומחשש שמבטי יחשוף את כוונותיי אני מתחמק
מלהביט אל תוך עיניו, אלא שהעניין מרחיק לכת אף יותר, שכדי להידבר עם הזולת,
אנו מרגישים צורך לחמוק ממבטו משום שהמבט מסגיר את השקר שבתוכנו פנימה,
את הבגידה היסודית של "אדם לאדם זאב" או "לעולם לא אראג לילדיך כפי שאני

דואג לילדי". האגו הינו מצב יסודי באדם שאחרי החטא, ומכאן הניכור כלפי הזולת. ולא עוד, אלא שבמבט עצמו יש חטא, משום שהוא איננו מבט טהור – הכוונות הרעות המלוות אותי, התודעה המחליקה להרהור העבירה, הפזילה, כל אלו תוצאת חטא אדה"ר, מונעות מצב המכונה בתורת הנסתר – "פנים בפנים".

עלו אפוא שתי נקודות לגבי הבושה:

א. החשש מהיחשפות, הנובע מהחטא הנמצא בתוכי. השקר הבסיסי נובע מעצם הבגידה של אדם לאדם ואשר מונח בתשתית האנושית, ושורשו נעוץ בחוסר יכולת האדם לקבל את עצמו, וממילא את זולתו.

ב. המבט עצמו כחטא, משום כוונות רעות של ניצול וכד', הנלוות למבט.

ב. ניכור שמקורו בתלות

דברי הירושלמי¹: "מאן דאכיל נהמא דכיסופא, בהית מלאסתכולי באפיה", שנאמרו על העני המבקש צדקה, התפרשו אצל הרמח"ל פירוש קבלי. הבריאה, שהיא הנקבה, איננה עומדת פנים בפנים מול הבורא. זהו מצב של ניכור המשקף את מצבה של הבריאה הבלתי מתוקנת. כידוע, מונחים אלו של 'פנים בפנים' ו'אחור באחור' הנם מונחים יסודיים בקבלה. מצב של אחור באחור הוא מצב של הסתר פנים, של התנכרות בין הבורא לנברא. הרמח"ל מסביר שניכור זה נובע מחלות "אינפנטילית" של הנקבה בזכר. שותפות של הבורא והנברא היא תנאי ל"פנים בפנים".

כך בתורת הסוד. במישור האנושי ניסח פסיכולוג מודרני באופן דומה את העיוותים שביחס בין זכר לנקבה.

כדי להבין את תפקידה של תחושת הגדלות בחייהם של נערים עלינו להבין, שבתהליך הפיצול שבו אנו יוצרים הגדרות מגדר קוטביות, כל צד עושה מעין עסקה... מקובל לעודד נערו ונשים לשמור על קשר עם החלק הרגשי של עצמן ועם אחרים. אך כדי לשמור על הקשרים שלהן, הנערות חייבות ללמוד להשתיק ולשעבד את עצמן... אם נערה היא פקחית ואסרטיבית מדי, היא מעמידה בסכנה את יחסיה עם נערים ונערות אחרים שעשויים לחוש שהיא מתחרה בהם... בניס לומדים לוותר על חלק נכבד מן העושר הרגשי והסיפוק התקשורתי ובמקומם הם זוכים בהתפתחות בלתי מופרעת של פעילות ציבורית אסרטיבית... מצבים של בושה או היעדר הערכה עצמית, נחווים כתחושה שאתה לא מספיק טוב שאתה לא חשוב... המועקה של מצב הבושה מכשירה את הקרקע לדיכאון...

מתגוננים מפניו ע"י שכרון חושים ורגש גדלות. רגש הבושה רודף נערים וגברים רוב ימי חייהם.²

מקורו של רגש הבושה בחוסר הקשר, אך הוא מצדו מביא לגאווה וגדלות ובכך מעמיק את האיך-האונות הרגשית והתקשורתית.

ג. "ואת צנועים חכמה"

אך אנו מוצאים מאמרים רבים בשבחה של הבושה. אחת מתכונותיהם של ישראל שהם ביישנים.

תניא: (שמות כ) "בעבור תהיה יראתו על פניכם" – זו בושה, "לבלתי תחטאו" – מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא; מכאן אמרו: סימן יפה באדם שהוא ביישן. אחרים אומרים: כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים – בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני.³

בתיקוני הזוהר נדרש "בראשית" = ירא פשת. הבושה נחשבת כיראה עילאה.

הסבר עמוק במהר"ל:

'ואת צנועים חכמה' – והטעם בכל זה כי החכמה בעצמה היא צנועה ונסתרת ואין החכמה בנגלה, ולפיכך, כמו שהיא החכמה בעצמה כך ינהג עם החכמה שילמד בצניעות דהיינו בסתר... אבל מי שכל מעשיו בבלתי צניעות זה הוא גשמי ואין ראוי אליו החכמה, שכמו שיש אל החכמה מעלה עליונה נסתרת כך יש אל החמרי מדרגה שפילה נגלית... ואם כך הוא שיהיה נוהג צניעות עם התורה, כ"ש וק"ו בשאר דברים...⁴

החכמה היא סוד, ואי-אפשר ללמוד את הסוד שהוא הצנעה, רק באמצעות הצנעה.

הסבר להסבר:

כאן נתקלים אנו בעובדה שעוד ניווכח בחשיבותה הרבה, היינו, שלעיתים מתביישים אנשים בדתיות שלהם ומנסים להסתירה. פעמים רבות מבלבלים בושה כזו עם עכבה ניאורוטית. מכל מקום, בושה היא מצב טבעי לחלוטין. מאז חיבורו של מכס שלר בנושא זה, ידוע לנו שיש לבושה תפקיד הגנתי מובהק באהבה. תפקידה למנוע משהו מלהפוך מושא גרידא – מושא להצצה. כך

2. ט. ריל/ אני לא רוצה לדבר על זה. הוצ' עם עובד תשנ"ט.

3. ודרים כ"א.

שאפשר לומר שאי צפיה באהבה משרתת את מטרתה. האהבה חומקת מפומביות, מאחר שהאדם חושש שמה שקרוש לו יחולל בידי הפומביות. הילול כזה עלול לקרות בייחוד באובדן הבלתי-אמצעיות של ההתמסרות לזולת ואהבת בן הזוג. בלתי אמצעיות שכזאת, מכל מקום, מאוימת לא רק שמא תיהפך למושא בעיני אחרים, אלא גם שתיהפך מושא בהתבוננות העצמית של האדם. בשני המקרים, הייחוד הבלתי אמצעי המקורי עלול להיעלם; האקזיסטנציאליות שלה עלולה להתמוסס לכלל עובדתיות גרידא. ההוויה נהפכת להוויה נצפית; אם בעיני האדם עצמו ואם בעיני אחרים. פעולת האהבה שרויה בסכנה של "הסתמת" העצמיות.

דבר דומה עלול לקרות לדתיות. האיכות האינטימית האופיינית כל-כך לאהבה, אופיינית לא פחות לדת. הדת אינטימית בשני מובנים: היא כבחינת intimum היינו פנימית ביותר; ושנית כמו האהבה, היא מוגנת על-ידי הבושה. דתיות אמיתית מסתרת מן הציבור למען אמיתותה שלה.⁵

קיימת אפוא הקבלה בין אינטימיות דתית לאינטימיות שבין איש לאשתו. יחס בין צניעות ואמונה.

החכמה לפי המהר"ל היא סוד. נקלטת היא באמפתיה, "אילו ידעתיו הייתי". הסוד, הוא הבנה שאינה ניתנת להמשכה, שורשו בהתחברות שלפני המודעות. חטא אדה"ר הוא חטא הדעת, הוא עצמו חטא, חמדנות הרוצה לדעת מבחוץ ולשלוט, חטא הרפלקסיה. צילום האהבה הוא פורנוגרפיה. כשאיבד את התום, נתקל אדם בעירום, ובבושה. ככזו, צניעות עלי התאנה, היא הצעיף שמתפקידו לשמור על המסתורין שבאהבה, למנוע את הפיכת ה"אתה" ל"זו". מה שנכון לגבי הסוד של החכמה, נכון פי כמה לגבי המסתורין של הגוף, שבנקל מועד הוא להפוך לחפץ ולדבר.

במקומות רבים בחז"ל אנו מוצאים השוואה בין אהבת התורה לאהבת אשה. זו איננה מטפורה גרידא, חכמים למדו תורה מתוך תשוקה. תשוקה זו הינה גילוי האינְסוּף, האלוקי שבתורה. בחסידות חב"ד מלמדים שהעונג שבתורה הנו גילוי סודות התורה, ועונג זה הוא ריגוש של אהבה, פשוטו כמשמעו.

ד. סוד ההתגלות – ההסתרה

"ויאמר משה אסרה נא ואראה" (שמות ג'). ר' יוחנן אמר: ג' פסיעות פסע משה באותה שעה, שנאמר: "אסרה נא ואראה". רשב"ל אמר: פניו הלך לאחוריו

והביט. "וירא ה' כי סר לראות" (שמות ג') – כיון שהביט בו הקב"ה, אמר: נאה זה לרעות את ישראל.⁶

"ויסתר משה פניו" (שמות ג'). אמר משה: אלהי אבי עומד כאן ואיני מסתיר פני? ר' יהושע בן קרחה ור' אושעיא. אחד מהם אומר: לא עשה משה יפה כשהסתיר פניו, שאילו לא הסתיר פניו גילה הקב"ה מה למעלה ומה למטה ומה היה ומה עתיד להיות, ולבסוף בקש לראות, שנאמר: "הראני נא את כבודך" (שמות ל"ג). אמר לו הקב"ה: אני באתי להראות לך והסתרת פניך, עכשיו אני אומר לך: "כי לא יראני האדם" (שמות ל"ג), כשבקשתי לא בקשת. ואמר ר' יהושע דסכנין: אף על פי כן הראה לו הקב"ה. כשכר ויסתר משה פניו – "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים" (שמות ל"ג). ור' הושעיא אמר: יפה עשה משה שהסתיר פניו. אמר לו הקב"ה: אני באתי להראות לך פנים וחלקת לי כבוד והסתרת פניך – חייך שאתה עתיד לעשות אצלי בהר מ' יום ומ' לילה, לא לאכול ולא לשתות, ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה, שנאמר: "כי קרן עור פני משה" (שמות ל"ד), אבל נדב ואביהוא פרעו ראשיהם וזנו ונתנו עיניהם בזיו השכינה, שנאמר: "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו" (שמות כ"ד), והם לא קבלו על מה שעשו?⁷

עשה עשה או לא יפה עשה? כשהיה "טירון בנבואה", לא יפה עשה. הסתרת פנים היתה אז ביטוי לבושה ילדותית וחוסר קשר. המבט המבוגר יודע את סוד התגלות בהלטת הפנים, ויפה עשה.

הבושה היא הביטוי הצרוף של התום של גן-עדן שלפני החטא. המודעות עצמית, הפיכת עצמו לאובייקט, היא הדבר שגורם לאותה בושה. חטא עץ הדעת, לא המביא לבושה, אך גם מקורה. הבושה, שהיא יראה עילאה, מתרחשת בחשיפת ההוויה לעצמה. כולנו מכירים את התופעה של הילד המליט את פניו בשולי השמלה, לאו כשהוא נוכח לדעת שהוא הופך לנושא השיחה. הוא מתפוגג כשהוא נודע עצמו, ומתבייש מהחשש שיהפוך ללז. הבושה היא תנועה של ההוויה המתמוגגת תוך עצמה. כבוד אלהים הסתר דבר. כמה שהורשית התבונן.

פשוטי המקראות שבפרשת בראשית מלמדים שהבושה היא אמנם תוצאה של חטא, אך דווקא אחרי החטא יודע אדם הראשון את חוה אשתו.

אחת מחוויות השיא של האהבה, אולי הגבוהה שבהן, כרוכה דווקא בבושה. צניעות. באותו מבט שבו נחשפות האפשרויות של הנפש, ההוויה, לעצמה.

בבושה עצמה כרוכה אינטימיות גדולה יותר מאשר באיחוד עצמו ובהתגלות הבושה היא הגילוי הגבוה של התום, שבגן-עדן ושלפני החטא.

לעומת המבט המבוש והנבוך של הצדיק, מלמד ר' נחמן, ישנו המבט הלטוש של הרשע:

כי הרשעים בגלות המר הזה עיניהם לטושים כראי מוצק, וארס עיניו מביטים למרחוק בבחינת 'המה יביטו יראו בי, וע"י הצל כהו מאור עיניו ונחשכים, שאין הארס שלהם יכול להזיק. אבל הצדיקים שמאור עיניהם בזה"ז קטן בבחינת "מי עיור כמשולם" וע"י הצל נתחזק מאור עיניהם, כדרך חלושי הראות שאינם יכולים לראות היטב כשאור חזק וגדול, וצריכים לצל כדי שיוכלו לראות.⁸

המבט הלטוש האוביקטואלי והארסי של הרשע, האור הכהוק של צהרי היום של הרשע מכהה את ראיית הצדיק הזקוק לאור הרך והמסתורי של בין הערביים כדי לראות.

בלשון הנסתר כתב יפה, אחד מחכמי דורנו, הרב יצחק גינצבורג שליט"א:

הצניעות מביאה לידי ביטוי את המדרגה הגבוהה ביותר של הנשמה. על-פי הסוד, הנשמה מתגלה בעשר דרגות של מודעות, וכן בשלוש דרגות של העל מודע... הראש הגבוה של הכתר הוא "רישא דלא ידע ולא אתידע". הראש שאינו יודע ואינו ניתן לידיעה (של הזולת). בדרגה זו, הנשמה אינה מודעת לעצמה ואינה יכולה להתודע לאחרים. זו היא הצניעות.⁹

רדל"א נקרא צניעותא בספרא דצניעותא. המקור הוא מעל המודעות, ורק שם נוצרת השקיפות והאינטימיות.

ה. בושה וצניעות

מכאן נוכל אולי להגיע להבנה עמוקה יותר ולהבחנה בין הבושה לצניעות. הייתי מנסח זאת כך – הבושה שייכת לסוד, הצניעות לרמז.

ויטגנשטיין אמר שאת הדבר שאי-אפשר לדבר עליו, יש לשתוק עליו. "אדם הוא אדם יותר מכת הדברים שהוא שותקם מאשר מכת הדברים שהוא אומרם", אמר אחר¹⁰. ניסוח מפורש הריהו כנליות. זאת בחינת "כבוד אלוקים הסתר דבר", הסוד.

8. ליקוטי מוהר"ן קמא נה.

9. בספרו ברית נישואין עמ' נה.

10. חנינו הציניק על צניעות.

אבל למשורר דרך אחרת, הוא רומז אליו. כל משורר יודע שאסור לתאר את הדבר עצמו, יש לרמוז עליו באמצעות המטפורה, המטונימיה ואמצעים ספרותיים אחרים. רמזו הנו הצבעה שתפקידה להפנות את הדמיון לסוד.

צניעות המודרנית נהוג לדבר על הסימן כסינתזה שבין המסמן למסומן. האחרון חומק מאתנו, הוא נעדר. נוכחותו אפשרית רק באמצעות המסמן שהינו דבר הזולא קשור, הקיים מתוך לדבר שעליו אני רוצה להצביע, אך בנטלו את תפקיד הסימן הוא מסוגל להנכיח את הדבר באמצעות העדרו. אפשרות שלפי דעתי מלהיבה פי כמה מאשר הנסיון (הנואל) לנסות ולאחוז בו.

למעשה, הצניעות שהיא הסתרה, היא בו זמנית גם רמז, "והצדיק שהוא בחינות ברית. בחינות צדיק יסוד עולם... הוא בחינות מגלה טפח ומכסה טפח וכו"ו"¹¹, ובכך הצניעות איננה מסכה אטומה אלא עדינות ורמיזה.

כל אופנה, פרוצה ככל שתהיה, גם זו הרואה את עיקר תפקידה בגירוי יצרים, חייבת למעשה לשמור, גם אם במידה מגוחכת וחסרת טעם, על מידה מזערית של צניעות, בלעדיה היא תכשיל את עצמה. חשיפה היא בנליזציה. רק באמצעות ההסתרה אפשרי הגילוי, בדיוק כמו שהעדר המסומן מאפשר את נוכחותו באמצעות הסימן.

עולם הרמז הוא כיסוי וגילוי כאחד. כיסוי המעדין באמצעות ההסתרה שהנו הכבוד המתגלה.

ו. תפסת? – איבדת!

ומכאן היחס העמוק בין העולם הגבוה הרדל"א לבין הגוף, בבחינת נעוץ סופם בתחילתם. הגוף המציין את היש, נוצר כגוף רק בכך שהוא מכוסה. גוף הפרא החייתי איננו גוף. האנושיות מכוננת את הגוף, וזו מושגת באמצעות העידון, הצנעה והבושה. מבט הרשע הלטוש הופך את ה'אתה', לחפץ, לאובייקט. ולמעשה חסר מיניות במובן האנושי. דווקא התרבות, ואחריה ההלכה, מכוננות את היצריות. הקישוט שהינו כתר הוא המכונן את הגוף כגוף אנושי. גוף רומז, צלם אלוקים בבחינת: "מבשרי אחזה אלוק".

מבחינה זו לא רק שהצניעות אינה באה להחניק את התשוקה, אלא דווקא לכונן אותה, כדברי חז"ל לגבי הלכות טהרת המשפחה, שתפקידן להביא לכך שהאישה תהיה חביבה לבעלה, ליצור התחדשות ביחסי האישה והאישה. "תניא היה ר"מ אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה? מפני שרגיל בה וקץ בה. אמרה תורה:

ביטוי גם ביחס לגוף, קשור בטבורו לתפיסה האלילית, שמולה מעמידה התורה אידיאל של "התקדשות" והשתלמות בלתי נלאים¹².

ח. נשיות' וצניעות

קיים ניגוד בין צניעות לבין פמיניזם אך גם חבירה יחדיו. זרם מסוים של הפמיניזם נלחם בחוסר הצניעות ובהפיכת הגוף למוצר פרסומת בגלל הזילות שנגרמת לו ולכבוד הנשי. מאידך, בפן אחר שלו, ילחם הפמיניזם נגד צניעות כדיכוי ויתבע סימטריה בין הצניעות הגברית לנשית. ההצנעה של הנשיות תתפרש בעיניו כדיכוי ואז הוא ילחם בצניעות, ויראה בה שתלטנות גברית (ישנו כמובן זרם דתי שיראה בצניעות מימוש של הנשיות).

אך נראה שעיקר הניגוד בין הפמיניזם לצניעות הוא ביצירת נשיות חסרת מסתורין. בכך מאבדת היא בעיני המסורת את נשיותה. כאן נעוץ לפי דעתי הניגוד העמוק בין הצד הזה של הפמיניזם לבין המסורת היהודית, העומדת על ה"סדר הסמלי" של קוטביות בין איש לאשה.

ועוד הערה: לא תמיד ישנה חפיפה בין צניעות ללבוש צנוע העומד בקריטריונים ההלכתיים, ישנה צניעות המשדרת פריצות. לא פעם הלבוש החרדי הצנוע מהודר בהרכבה מזה החילוני, ודווקא ה"בנליזציה" החילונית שאיננה "עושה עניין" מהלבוש, צנועה יותר. אך שתי הדרכים אינן נכונות. תפקיד הצניעות איננו להלביש את האשה בלבוש שק, ולשבור את צורתה הנשית. תפקידה לאפק את הנשיות, אך גם לשדרה בתוך האיפוק הזה. כאן התפקיד העדין של ההלכה, תפקיד האיזון, מידת התפארת, שהיא מידת ההרמוניה של התורה, לשמור על האיזון הנכון בין שני הצדדים.

תהא טמאה שבעה ימים כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה¹². לגרום לכך, ש"התאוה לא תאכד בהנאה"¹³.

מכאן מושג כיבוש היצר, ה"ויתור שהינו זכיה". ישנה פרדוקסליות ביצר עצמו שהוא בלתי ניתן למימוש, העדר המסומן, "אין אדם מת וחצי תאותו בידו". הכשל הוא שההשג עצמו מביא לאכזבה, משום שרכישת הדבר וניכוסו, היא המפיגה את טעמו. "הוא קיים בכך שאינו, ואיננו בכך שהוא קיים"¹⁴. כיבוש היצר הנו התכוונות פרדוקסלית. "הדבר שהנך חפץ בו, אל תרדוף אחריו" אמר ר' פנחס מקוריץ.

הבעיה שקיימת ביחס לסוד, שכשאתה תופסו איבדת אותו, נכונה גם ביחס לגוף, למעשה אותה מעגליות עצמה, ולכן ישנו כשל פנימי, ואכזבה ביצירות כשלעצמה.

ז. ההלכה – איזון הפרדוקס

הרב סולוביצ'יק ז"ל, במסתו "צירוף" ובמאמרים רבים אחרים, תיאר את כיבוש היצר באמצעות שמירת הלכות טהרת המשפחה, כהחדרת הקדושה למערכת היחסים שבינו לבינה. תפקיד ההלכה לעצב יחסים מסוג אחר, היא רוצה להציל את היחסים מבנליות וחילון, ולעצבם כמערכת של היטהרות וזימון חגיגי, להפוך את המיניות לריגוש ועינוג של קדושה. מי שלא מבין זאת, היינו שיש כאן עיצוב שונה במהותו של היצר, ורוצה לגשת להלכה עם מושגי הארוטיקה המערביים – לא יוכל להתמודד עם ההלכה, והיא תהפוך לגורם מדכא. איפוק היצר המנוכר הוא המקדש את היצירות ולמעשה משמר אותה. זהו למעשה אותו עיקרון שהוזכר לעיל: נוכחות באמצעות ההעדר.

יחס היווני לגוף הוא יחס של "יש", תודעה המקבלת את עצמה, גוף המקבל את עצמו. המסתורי מתנדף ממנו במוכנים רבים, הוא גוף שבע, אלו הם חיי טבע החיים את עצמם עד תום, אך בכך נעלם המימד המיסטי של התשוקה. כדי לחדש אותה זקוק הוא, היווני, לשכרות ולהתפרעות דיוניסית, ללכת לפאב. הצניעות של התורה רוצה לשמור על הנבוכות והבושה, ובכך לשמר את המדהים, ואת ההרמוני.

קיימת זיקה בין המיתוס היווני האלילי לבין היחס היווני לגוף, הגשמת האלוקות ופוליתיאיזם מחד, ו"הגשמת" הגוף וזנות כפולחן אלילי, מאידך. התורה, להבדיל, גם היא רוצה להפוך את המיניות לפולחן באמצעות ההלכות של טהרת המשפחה, הפרישה, ההיטהרות, המצוה, וזאת, כאמור, בניגוד למודרניות, אך למצוה של קדושה. האידאל היווני של השאיפה לאושר עלי אדמות (אוידמוניה) הבא לכלל

15. ראה תגי דגן / המושג מולדת וכו' ב"אלפיים" 18 עמ' 12.

12. נדה לא ע"ב.

13. מאמי לעיל הערה 9 עמ' 77.